

Tragom Mažuranićeve Slovnice Hèrvatske u gramatičkom priručniku Jánosa Mihálovicsa Gyakorlati Ilir Nyelvtan

Mlikota, Jadranka; Lehocki-Samardžić, Ana; Baraban, Borko

Source / Izvornik: **Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016, 42, 121 - 145**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:665710>

Rights / Prava: [Attribution 3.0 Unported](#)/[Imenovanje 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-28**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

UDK 811.163.42'36"18"

Izvorni znanstveni rad
Rukopis primljen 14. IX. 2015.
Prihvaćen za tisak 18. I. 2016.

Jadranka Mlikota, Ana Lehocki-Samardžić
 Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku
 Lorenza Jägera 9, HR-31000 Osijek
jadranka.mlikota1@gmail.com; alehocki@ffos.hr

Borko Baraban
 Odjel za kulturologiju Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku
 Trg Svetog Trojstva, HR-31000 Osijek
borkob@gmail.com

TRAGOM MAŽURANIĆEVE *SLOVNICE HÈRVATSKE* U GRAMATIČKOM PRIRUČNIKU JÁNOSA MIHÁLOVICSÁ *GYAKORLATI ILIR NYELVTAN*

U radu se uspoređuje Mihálovicsev gramatički priručnik *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* (Baja, 1874., ²1881.) s Mažuranićevom *Slovnícom Hèrvatskom* (⁴1869.) s obzirom na to da je u predgovoru priručnika Mažuranić naveden kao normativni uzor. Usporedbom će biti obuhvaćeno nazivlje, namjena, ustroj i normativni propis, čime će se razlučiti Mihálovicsevo nasljedovanje Mažuranićeve slovnice, kao i odmaci od nje. Kako je riječ o jezičnom priručniku otisnutom izvan granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora, rad će pokazati u kojoj su mjeri obilježja hrvatske jezične norme čuvana i u ugarskom dijelu Podunavlja u drugoj polovici 19. stoljeća.

1. Uvod

Mađarska sastavnica hrvatske jezikoslovne povijesti tek se naslućuje iz sadašnjih istraživanja jezika pojedinih pisaca (Tafra 2012: 366) pa je svaki rad posvećen toj problematici vrijedan prinos njezinu upotpunjavanju. Tu je sastavnicu moguće pratiti na trima razinama – grafijsko-ortografskoj, leksikografskoj i gramatikološkoj¹ (Tafra 2012: 368), pri čemu je gramatikološka do danas naj-

¹ Prema Tafri „unutrašnju” povijest gramatike istražuje lingvistička disciplina – gramatologija. Ona istražuje i opisuje različite metodološke aparate gramatičkih opisa. Ako je gramatika jeziku metajezik, onda je gramatologija metajezik gramatici, odnosno metametajezik jeziku koji gramatika opisuje. Gramatologija, dakle, govori o gramatikama kao različitim modelima opisa jezičnoga ustrojstva.” (Tafra 1993: 9).

slabije istražena. U povijesti gramatike ostaje stoga otvorenim pitanjem „je li bilo hrvatskih gramatika na mađarskom i obratno, kao što je bio slučaj s nje-mačkim, talijanskim ili pak latinskim” (Tafra 2012: 370).

Autor koji upotpunjuje mađarsko-hrvatska gramatikološka prožimanja János je Mihálovics² (Baja, 1820. – Baja, 1877.), profesor bajske učiteljske škole, koji je 1874. u svojem rodnom mjestu objavio gramatiku hrvatskoga jezika s mađarskim metajezikom – *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*,³ u prijevodu *Praktična ilirska gramatika*.⁴ Ta je gramatika u dosadašnjim povijesnim jezikoslovnim (gramatičkim) pregledima ostala neopisanom,⁵ čemu razlog može biti i taj što je Mihálovics živio i djelovao izvan granica Trojedne Kraljevine pa su njegov cjelokupni životni put i djelovanje do danas ostali tek na razini bibliografskoga podatka. Pekić (2009: 129) Mihálovicsa navodi kao istaknutoga bajskega preporoditelja, autora čitanaka za pučke škole⁶ i *Gramatike ilirskoga jezika* – djela su to koja Mihálovics mahom objavljuje u desetljeću narasle mađarizacije i borbe podunavskih Hrvata za vlastitu etničku opstojnost (Skenderović 2007: 96). Skenderović će analizirajući ulogu jezika u nacionalnim integracijama Hrvata i Srba u ugarskom Podunavlju istaknuti kako „Hrvati u Podunavlju nisu bili samo konzumenti hrvatske kulture nego i aktivni sudionici u oblikovanju hrvatskoga književnog jezika” (Skenderović 2008: 220), a tomu svjedoči i Mihálovicseva gramatika. No istodobno će navesti i to da se „hrvatski (...) jezikoslovci do danas još nisu pozabavili njenim sadržajem” (Skenderović 2008: 221). Ta je tvrdnja odnedavno ublažena prvim cjelovitijim pogledom u ustroj, namjenu i

² Autorovo je ime i prezime na koricama autorskih knjiga bilježeno u ovim inačicama: János Mihálovits, János Mihálovics, Iván Mihalovic, Ivan Mihalovics. U bibliografiji Bare i Žigmanova (2011: 247–271) autorovo je ime bilježeno u inačicama: Ivan Mihalović, János Mihálovits, János Mihálovics, Iván Mihalovics, Ivan Mihalovics. U matici je rođenih zabilježen kao János Mihálovits. U radu autorovo ime i prezime bilježimo u inačici koja je na naslovnici gramatike.

³ U radu će se svi navodi iz Mihálovicseve gramatike donositi izvorno, prema ondašnjem mađarskom slovopisu i pravopisu, a prijevod na hrvatski jezik Ane Lehocki-Samardžić bit će dan u bilješki.

⁴ U pregledanim izvorima naslov je Mihálovicseve gramatike prijevodno bilježen i u ovim inačicama: *Slovnica ilirskoga jezika* (Skenderović 2008: 216–217), *Gramatika ilirskoga jezika* (Pekić 2009: 129).

⁵ Naime, Mihálovicseva gramatika nije uvrštena ni u *Povijest hrvatskih gramatika* (Ham 2006), premda je među slovnica zagrebačke filološke škole u tom izvoru svoje mjesto našla jedna s mađarskim metajezikom, a hrvatskim kao predmetom opisa, i to gramatika *Horvát Nyelvtan* Józsefa Margitajja (Nagy-Kanizsa, 1884.), profesora Državne učiteljske škole u Čakovcu (Ham 2006: 123–124) koja je objavljena nakon Mihálovicseve. O toj gramatici vidi i Barić 2000: 37–41.

⁶ Prema bibliografskim podatcima Bare i Žigmanova (2011) Mihálovics je osim gramatike autorom i *Čitanke za katoličke pučke učione*, Pešta, 1872., ²1883., ³1886., ⁴1894., prijevoda s mađarskoga jezika *Čitanke za katoličke pučke učione*, Budimpešta, 1881., ²1882. (u nekim zapisima i izdanje iz 1886.) i *Početnice za katoličke pučke učione*, „složene po mađarskom uzoru”, Budimpešta, 1889., 1903.

opis jezičnih činjenica Mihálovicseva priručnika koji je izložen u radu *Gyakorlati Ilir Nyelvtan Jánosa Mihálovicsa* (Mlikota, Baraban i Aleksa Varga 2014),⁷ a u kojem se, prema jezičnim obilježjima u gramatičkom dijelu,⁸ Mihálovicseva *Praktična ilirsku gramatika* pridružuje „slovnica zagrebačke filološke škole, što potvrđuje da su obilježja hrvatskoga standardnoga jezika čuvana i izvan hrvatskoga nacionalnoga prostora druge polovice 19. stoljeća” (Mlikota, Baraban i Aleksa Varga 2014). Da je tomu tako, moglo se dijelom naslutiti i iz samoga predgovora u kojem je autor istaknuo svoj normativni uzor – „Mažuranićevu gramatiku” (iz Predgovora, nepaginirano). Mažuranić je naime autorom dviju gramatika – *Temelja ilirskoga i latinskoga jezika za početnike* (Zagreb, 1839.,²1842.)⁹ i *Slovnice Hèrvatske za gimnazije i realne škole* (Zagreb, 1859.,²1861.,³1866.,⁴1869.)¹⁰ Prva mu je gramatika poredbena, hrvatsko-latinska, uobličena u 242 pitanja i odgovora (Moguš 1978: 23) pa već samim usporednim opisom dvaju jezika – hrvatskoga i latinskoga – kao i ustrojem i načinom izlaganja građe Mihálovicsu nije znatnije mogla poslužiti kao vodilja. Očito je da se ugledao na drugi Mažuranićev normativni priručnik – *Slovnicu Hèrvatsku. Slovnica Hèrvatska* u svoje je vrijeme bila dobro prihvaćena, a utjecala je i na rad kasnijih slovničara, osobito Adolfa Vebera, Josipa Vitanovića i Dragutina Parčića (Ham 2006: 82–83). U kojoj se pak mjeri i Mihálovics na nju doista oslanjao, a u kojoj se od nje i odmicao, istražiti će se u nastavku ovoga rada.

2. Mažuranićeva *Slovnica Hèrvatska* kao Mihálovicseva *nit vodilja*

Mažuranićeva je *Slovnica Hèrvatska* prema Sandi Ham (2006: 79) imala čak četiri nepromijenjena izdanja – prvo 1859., u sljedećih deset godina još tri: ²1861., ³1866., ⁴1869. Željka Brlobaš u opsežnoj kritičkoj studiji uvrštenoj

⁷ Rad je izložen na međunarodnom znanstvenom skupu *Od početka do danas: 120 godina kroatistike u Budimpešti*, 2. i 3. prosinca 2014., u organizaciji Katedre za slavensku filologiju Instituta za slavensku i baltičku filologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta „Loránd Eötvös” u Budimpešti pa će se pri citiranju navesti samo godina izlaganja.

⁸ Mihálovicsev se priručnik sastoji iz dvaju odjelito numeriranih dijelova: gramatike hrvatskoga (*ilirskoga*) jezika (s mađarskim jezikom kao metajezikom) i ilirsko-mađarskoga rječnika kako je razvidno već i iz podataka zabilježenih na naslovnici drugoga izdanja priručnika: „Praktična ilirska gramatika. Za korištenje u školama i samostalno korištenje. Napisao je i opskrbio opsežnim korijenskim rječnikom János Mihálovics, nastavnik učiteljske škole, drugo izdanje. Baja, 1881. Izdavač Kollar A., za promet knjiga i glazbe.” (Mihálovics 1881). Prvo se izdanje priručnika (1874.) od drugoga (1881.) i razlikuje upravo samo podacima zabilježenim na naslovnica; naslovnica prvoga izdanja bilježi naslov, namjenu i autorstvo priručnika, ali izostaje podatak o njezinu sadržaju, što je upotpunjeno drugim izdanjem. Usp.: „Praktična ilirska gramatika. Kao udžbenik i za samostalno korištenje. Napisao János Mihálovics, nastavnik internata. Baja, 1874. Posredstvom Gyule Szigriszta.” (Mihálovics 1874).

⁹ U radu se naslov gramatike krati u *Temelji*.

¹⁰ Puni je naslov Mažuranićeve slovnice *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole. Dio I.: Rječoslovje*. U radu će se njezin naslov kratiti u *Slovnica Hèrvatska*.

u pretisak *Slovnice Hèrvatske* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2008.) navodi ipak nešto ublaženiju tvrdnju o neizmijenjenosti ostalih izdanja:

„Prema autorovim riječima u predgovorima izdanja, ostala su izdanja objavljena s pojedinim promjenama, popravcima i dodatcima. To su uglavnom neznatne promjene na sam sadržaj gramatičkoga opisa, a na bitne razlikovne dijelove bit će upozoreno u analizi prvoga izdanja.” (Brlobaš 2008: 170).

I upravo te autoričine napomene o razlici među pojedinim izdanjima daju naslutiti koja je izdanja Mihálovics mogao upotrijebiti kao *nit vodilju*; analizirajući Mažuranićev pristup opisu veznika Željka je Brlobaš usporedbom četiriju izdanja *Slovnice Hèrvatske* zaključila da je *upitnim, prisposodbnim, pogodbenim, dopustnim, namèrnim i poslēdičnim* veznicima u skupinu *podrednih* (dakle zavisnih) veznika u „ostalim izdanjima *Slovnice* Mažuranić (...) pribrojio i *vremenne* veznike, kojih nema u prvome izdanju” (Brlobaš 2008: 205). Kako upravo vremenske veznike među ostalim *podrednim* veznicima u svojem gramatičkom priručniku navodi Mihálovics (1874: 142), pretpostaviti je da se služio izdanjima otisnutim u sedmom desetljeću 19. stoljeća pa u obzir dolaze drugo, treće i četvrto izdanje. Zbog svega navedenoga u ovom će se radu Mihálovicseva *Praktična ilirska gramatika* usporediti s četvrtim, posljednjim izdanjem Mažuranićeve *Slovnice Hèrvatske*,¹¹ i to s obzirom na namjenu, ustroj, nazivlje i u njoj dan normativni propis.

2.1. Namjena i ustroj gramatičkoga priručnika

Praktična ilirska gramatika jezični je priručnik kojim je obuhvaćen i gramatički opis hrvatskoga (*ilirskoga*) jezika i ilirsko-mađarski rječnik.¹² Rječnički su dijelovi u gramatikama znatnije obilježili normativne priručnike 18. stoljeća (Kolenić 1998: 21–50) pa je takvom koncepcijom priručnika Mihálovics bliži gramatičarskoj tradiciji prethodnoga stoljeća negoli slovniciarima zagrebačke filološke škole što, uzgredno, bilježi i Mažuranić u svojoj slovnici:

„Tumačenje značenja pojedinih rečih spada u rečnik (*lexicon*), a u slovnicu samo u toliko, u koliko ono visi o promjeni njihova oblika.” (Mažuranić 1869: 1).

¹¹ Da se Mihálovics nije služio prvim izdanjem Mažuranićeve *Slovnice Hèrvatske*, može se nadalje zaključiti i iz gramatičkoga nazivlja. Naime, Mažuranić u prvom izdanju *Slovnice Hèrvatske* rabi naziv *samoglasnici* (*vocales*), a u ostalim izdanjima mijenja naziv u *glasna slova* ili *glasnici* (Brlobaš 2008: 173), a upravo taj naziv rabi i Mihálovics (1874: 1) u *Praktičnoj ilirskoj gramatici*.

¹² Riječ je o rječniku općega leksika „u kojem je nadogradnja i znanstvenim i strukovnim nazivljem potvrdila jačanje polifunkcionalnosti hrvatskoga jezika u drugoj polovici 19. stoljeća” (Mlikota, Baraban i Aleksa Varga 2014).

Oba su autora već na naslovnici slovnice, odnosno gramatike, a potom i u predgovoru, naznačila namjenu svojih priručnika. Mihálovics je priručnikom htio i Mađarima pružiti priliku učenja *ilirskoga jezika*:

„hogy minden magyarnak alkalom nyújtassék az ilir, illetőleg: délszláv nyelv megtanulhatására anélkül, hogy ő magyar lenni megszűnnek. – Ha tanuljuk a francia, angol, olasz vagy más tőlünk távollakó nemzetek nyelvét, nem látom át, miért ne tanulnók meg a köztünk élő nemzetiségek nyelvét. Különös hasznát veszik azok, akik e nemzetiségek közt hivataloskodnak, vagy csak hivatalt vállalni akarnak.” (iz Predgovora, nepaginirano),¹³

odnosno:

„A mi a művet illeti, az oly egyszerű, könnyen felfogható nyelven, s lehető legrövidebb kifejezésekkel s magyarázatokkal van írva, hogy azt mindeki aki valaha bármily nyelvtant tanult, könnyen felfoghatja s megérti.” (iz Predgovora, nepaginirano).¹⁴

Mažuranić (1869: VI) pak *Slovnicu Hèrvatsku* namjenjuje hrvatskim učenicima nižih gimnazija i realnih škola, dakle onima koji hrvatski jezik ne usvajaju kao strani jezik pa je i različit ustroj dviju gramatika – Mažuranićeve i Mihálovicseve – ponajprije pragmatične naravi. Mihálovics gramatički priručnik formalno jasnije udžbenički organizira u odnosu na Mažuranića uvrštavanjem u gramatička poglavlja i Vježba (dvostupačne hrvatske i mađarske rečenične primjere), Pojašnjenja riječi (hrvatskih na mađarski jezik, uporabljenih u Vježbama) i Zadatke za prevođenje (s hrvatskoga na mađarski jezik ili obratno). Često su uz rečenične primjere za prevođenje u zagradama doneseni i prijevodni ekvivalenti (mađarski ili hrvatski) za pojedine riječi. Evo primjera:

„Jedna sestra (nővér) trojicom bratje putuje. (utazni.)

Tri brata jednom sestrom blaguju. (étkezni.)

Trojici gospode platjam. (fizetni.)

Dvojici vlastele nemožemo služiti. (nem szolgálhatunk.) (...).”
(Mihálovics 1874: 32).

¹³ U prijevodu: „da se svakom Mađaru pruži prilika za učenje ilirskog, odnosno južnoslavenskoga jezika, a da ne prestane biti Mađarem. – Ako učimo francuski, engleski, talijanski ili neke druge jezike naroda koji žive daleko od nas, ne vidim razloga da ne naučimo jezik onih nacionalnosti koje žive među nama. Posebnu korist od ovoga imaju oni koji rade u uredima s ovim nacionalnostima ili planiraju rad u uredima.”

¹⁴ U prijevodu: „Što se tiče ove knjige, napisana je jednostavnim i lako razumljivim jezikom s najkraćim mogućim izrazima i pojašnjenjima kako bi svatko tko je ikada učio bilo kakvu gramatiku lako ju mogao shvatiti i razumjeti.”

„Mind a két lábbal lépdélünk. (*koracam aš a*)
Három ajtóban látok kulcsokat. (*ključ*) (sic!)
Négy lovon utazik a földbirtokos. (...).” (Mihálovics 1874: 59).

Nadalje, da će gramatički dio priručnika dijelom biti i poredbene naravi, dalo se naslutiti opet iz samoga predgovora u kojem Mihálovics bilježi:

„A mennyire a nyelv sajtáságai megengedték, iparkodtam azt a magyar nyelv sajtásági szerént előadni, (...).” (iz Predgovora, nepaginirano)¹⁵,

a što je potvrđeno već u početnim gramatičkim poglavljima, primjerice u opisu hrvatskoga suglasničkoga sustava koji je uspoređen s mađarskim sustavom:

„dj.gj. – mint a magyar gy. – dj iratik azon származtatott szavaknál, melyeknek töve *d* betűn végződik p. *grad*, vár; *gradjanin*, városi polgár; *grozd*, szőlőfűrt; *grozdje*, szőlő, gj. iratik a szó elején p. *gjuro*, György; *gjurgjevo*, György napja.

dž. mint a magyarban *dzs.* p. *džigerica*, máj; *džak*, zsák; *džamija*, mecset.” (Mihálovics 1874: 3).¹⁶

U manjem broju slučajeva hrvatski će jezični sustav Mihálovics usporediti i s ostalim jezicima s kojima je hrvatski jezik bio, ili u to vrijeme još uvijek jest, u bližem dodiru – osobito s latinskim i njemačkim.¹⁷ Tako, primjerice, za kategoriju roda (u Mihálovicsa je riječ o *spolu*) autor navodi:

„Mint a latin és német nyelvekben, úgy az ilir nyelvben is három nemet (*spol*) különböztetünk meg: a him-, *mužki spol*, a nő-, *ženski spol* és a semleges nemét *srédnji* vagy *nikakvi spol*.” (Mihálovics 1874: 10).¹⁸

¹⁵ U prijevodu: „Koliko su mi dopustile svojstvenosti jezika, trudio sam se predočiti ih prema svojstvenostima mađarskoga jezika, (...).”

¹⁶ U prijevodu: „dj.gj. – kao mađarski gy. – dj se piše kod onih riječi, kod kojih korijen završava na slovo *d*, primjerice *grad*, vár; *gradjanin*, városi polgár; *grozd*, szőlőfűrt; *grozdje*, szőlő, gj. se piše na početku riječi, primjerice *gjuro*, György; *gjurgjevo*, György napja. *dž.* – kao u mađarskome *dzs.*, primjerice *džigerica*, máj; *džak*, zsák; *džamija*, mecset.”

¹⁷ Mihálovics katkada ne navodi nazive jezika s kojima uspoređuje opisanu jezičnu činjenicu, već samo domeće „kao i u drugim jezicima” (Mihálovics 1874: 69). U poglavlju pak *Pravopis* jasno razlikuje pravopisno načelo koje prevladava u Hrvata, za razliku pak od načela koje prevladava u Srba: „Kod različitih nacionalnosti što se tiče pravopisa postoje dva osnovna pravila. Prvo je pravilo ljepšeg glasanja, a drugo je pravilo podrijetla riječi. Pravilom ljepšeg glasanja koriste se Srbi, posebice je to vidljivo već kod imena njihove nacionalnosti (*sèrb*) (...).” (Mihálovics 1874: 8).

¹⁸ U prijevodu: „Kao u latinskome i njemačkome jeziku, tako i u ilirskom jeziku razlikujemo tri roda (*spol*): *mužki spol*, *ženski spol* i *srédnji ili nikakvi spol*.”

U Mažuranića su takve usporedne napomene o različitim jezičnim sustavima usputne, nisu dijelom glavnoga teksta slovnice već bilježaka, primjerice:

„P a z i 3. U latinskom ima još v e z n i način (c o n j u n c t i v); nu u hèrvatskomu ga neima, nego zanj služi: 1) i n d i c a t i v sa shodnimi česticami; 2) p o t e n t i a l i t o ili sam (u neovisnih izrekah), ili s česticami (u ovisnih): i 3) o p t a t i v.” (Mažuranić 1869: 73).

„P a z i. U hèrvatskom jeziku neima cèlokupnih, t. j. iz jedne reči sastojèih tèrpnih glagoljah (kao što su latinski), nego se opisuju t. j. sastavljaju iz više rečih i t o ili iz tèrpnoga pričestja prošloga vremena (vidjen, čitan) i pomoćnoga glagolja (kao u nèmačkom i talijanskom) (...).” (Mažuranić 1869: 69).

Kada je riječ o sadržaju i razdiobi gramatičkoga teksta, Mažuranićeva je *Slovnica Hèrvatska* Mihálovicsu opet mogla samo djelomice biti vodiljom jer je njome (unutar četiriju poglavlja) obuhvaćena samo morfologija i tvorba riječi hrvatskoga jezika te osnove opisa glasova (Brlobaš 2008: 174),¹⁹ a Mihálovics gramatikom obuhvaća i sintaksu hrvatskoga jezika²⁰ razlažući gramatički sadržaj u 19 rednim brojem numeriranih poglavlja.²¹ Navedeno upućuje na zaključak da su Mihálovicsu bili poznati i ostali gramatički priručnici zagrebačke filološke škole jer se pojedinačna zagrebačka normativna rješenja (i to ne samo u sintaktičkim poglavljima) prepoznaju u Mihálovicsevu priručniku, što će u nastavku rada također biti potvrđeno.

2.2. Nazivlje

Mihálovics se i nazivom jezika odmiče od Mažuranića kao normativnoga uzora. Dok jezik u naslovu naziva *ilirskim*, u predgovoru ga jezikoslovnoga priručnika naziva i *južnoslavenskim*, pri čemu su mu oba naziva sinonimna.²² Pozivanje je na južnoslavenstvo (u Mihálovicsa nazivom jezika razvidno) samo deklarativne naravi s obzirom na to da je opisani jezični sustav u gramatici hrvatski, odnosno, kako ga sam naziva, *ilirski*. Hrvatski će jezik nazivati *ilirskim* na koricama i unutar svo-

¹⁹ Prvim je poglavljem, naslovljenim *Glasonovje*, Mažuranić obuhvatio ne samo prozodiju, glasove i glasovne promjene već i slovopis i pravopis. Mihálovics će ih također uvrstiti u gramatički priručnik, ali će navedene sadržaje razložiti u (prva) četiri poglavlja.

²⁰ S obzirom na to da sintaktička poglavlja nisu dijelom Mažuranićeve slovnice, u ovom se radu Mihálovicsev sintaktički opis i ne može usporediti s Mažuranićevim pa ga u radu i ne donosimo.

²¹ Redni brojevi ispred poglavlja ne odgovaraju stvarnom broju poglavlja jer nakon IX. poglavlja (u kojem su opisane zamjenice) slijedi opis glagolskoga sustava, ali ne kao X., već kao XIII. poglavlje. Kako je metajezik gramatike mađarski jezik, potpoglavlja su naslovljena mađarski, a prijevodi na hrvatski jezik dani su tek uz poneka. Usp. primjerice potpoglavlje „A. hangzók. Glasice v. glasnici.” (Mihálovics 1874: 1).

²² Usp. autorovu napomenu o namjeni knjige „za učenje ilirskoga, odnosno južnoslavenskog jezika” (iz Predgovora, nepaginirano).

jih slovnica i Vjekoslav Babukić;²³ u *Osnovi slovnice slavjanske narèčja ilirskoga* „pod ilirskim (...) razumijeva jezik na južnoslavenskom prostoru, a u *Ilirskoj slovnici* razumijeva jezik koji se govori u Hrvatskoj, Bosni i Donjoj Ugarskoj” (Tafra 2013: 91). I Mažuranić u *Slovnici Hèrvatskoj* pojašnjava da „naš jezik (...) mnogi književnici naši nazivlju (...) nègdašnjim zemljopisnim imenom i l i r s k i m (...)” (Mažuranić 1869: 1), što svjedoči o proširenosti naziva *ilirski* kao sinonima za hrvatski jezik. Bački su Hrvati u 19. stoljeću svoj jezik najčešće nazivali upravo *ilirskim* (Skenderović 2008: 221) pa ne čudi da isti lingvonim rabi i Mihálovics.²⁴

Kada je riječ o samom jezikoslovnom (gramatičkom) nazivlju, Mihálovics mahom rabi „hrvatsko – zagrebačko – jezikoslovno nazivlje, koje bez obzira na mađarski jezik kojim se služi kao metajezikom, redovito u definicijama i jezičnim opisima prijevodno bilježi i na hrvatski jezik” (Mlikota, Baraban i Aleksa Varga 2014).²⁵ Hrvatsko je fonološko, morfološko i tvorbeno nazivlje Mihálovics glavninom preuzeo od Mažuranića,²⁶ ali ga ne slijedi u potpunosti u sinonimičnoj uporabi latinskoga nazivlja.²⁷ Tako će Mihálovics u opisu glagola češće

²³ Usp. naslove Babukićevih otisnutih normativnih priručnika: *Osnova slovnice slavjanske narèčja ilirskoga* (Zagreb, 1836.) (prijevod na njemački *Grundzüge der Illirischen Grammatik* (Beč, 1839.), prijevod na talijanski *Elementi della grammatica illirica* (Zadar, 1846., 1851., 1860., 1865.)), *Grundzüge der Illirischen Sprachlere / Fondamenti della grammatica illirica* (Beč, 1849.)), te *Ilirska slovnica* (Zagreb, 1854.).

²⁴ Sekulić (1990: 245) navodi i ostale lingvonime kojim su se bački Hrvati služili u 18. i 19. stoljeću: *bosanski, bosansko-slavonski, ilirski, jezik Bunjevaca i Šokaca*. Problem je lingvonima proizlazio iz problema nacionalnoga imena podunavskih Hrvata: „Naime, podunavski su Hrvati tijekom 18. i 19. stoljeća za sebe upotrebljavali različita regionalna i subetnička imena (Bunjevci, Šokci, Bošnjaci, Dalmatinci). Osim toga oni su označavani i drugim imenima, pa su ih u službenim dokumentima austrijske i ugarske vlasti nazivale Ilirima, a Mađari su ih često u svakodnevnom govoru imenovali i Racima. Ta množina imena davala je dojam da su sve te skupine međusobno etnički i kulturno nepovezane, što su brojni srpski i mađarski nacionalni ideolozi tijekom 19. i 20. stoljeća koristili kao glavni argument za negiranje njihova hrvatskog podrijetla.” (Skenderović 2007: 87).

²⁵ Usp., primjerice, u radu već danu definiciju roda (*spola*) u Mihálovicsevoj gramatici.

²⁶ Usporedi nazive za vrste riječi i u drugih zagrebačkih slovničara, Babukića i Vebera (Ham 2006: 55): *ime samostavno/samostavnik, ime pridavno/pridavnik, brojnik, prislov, predlog, veznik, umetak* (Mažuranić i Veber sinonimično rabe i *uzkličnik*). Mihálovics, kao i Babukić, ima *glasice*, odnosno *glasnike* (potvrđene u Vebera) (Brlobaš i Horvat 2006: 50–51). Ostale nazive u Mihálovicsevoj gramatici navodimo uz opise pojedine vrste riječi.

²⁷ Mažuranić je u Predgovoru *Slovnice Hèrvatske* pojasnio razloge uporabe latinskoga i hrvatskoga nazivlja: „Najposlè imam napomenuti, da je ova slovnica izvorno samo za gimnazije namènjena bila; pak budući da je gimnazijska mladež u latinskoj i gèrčkoj gramatici na latinske gramatične nazive navikla, naručeno mi bèše, neka se za volju veće razumivosti latinskim nazivi služim : ali želeći opet, da bude knjižica i realnih skolah učenikom koristna, dodao sam često i hèrvatske nazive, pa odatle nasta mèšovita poraba jednih i drugih.” (Mažuranić 1869: V–VI). Treba, dakako, istaknuti i to da je latinsko nazivlje u školama bilo propisano školskom osnovom za Monarhiju, o čemu piše i Vjekoslav Babukić (1854: XII): „Što se tiče *terminologie* (nazivoslovja) u obćen, ona je po propisu školske osnove (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich, Seute 123) *latinska*, a uz istu nalazi se ponajviše i *ilirski*”.

posegnuti i za latinskim nazivima, npr. *uzajamni* reciproca glagoli; *osobni* personalia glagoli, *neosobni* impersonalia glagoli, *pravilni* regularia glagoli i *nepravilni* irregularia glagoli (Mihálovics 1874: 88) itd., no latinsko nazivlje u ostalim gramatičkim dijelovima sinonimično uz hrvatsko ne upotrebljava dosljedno. Osobito je vrijedno istaknuti činjenicu da isto – hrvatsko, zagrebačko – nazivlje Mihálovics rabi i u drugom izdanju gramatike – 1881. – otisnutom u desetljeću smjena filoloških škola, zagrebačke i vukovske. Čini se da se navedeni zaokret praćen „preskriptivnim i stručno respektabilnim djelima (gramatika, stilistika, rječnik, pravopis) i zapovjedno intoniranim purizmom” (Samardžija 1996: 130), a kojim je obuhvaćena cjelokupna kroatistika posljednjih dvaju desetljeća 19. stoljeća, ne bilježi u normativnim priručnicima izvan zagrebačkoga središta.

2.3. Slovopisna, fonološka, fonetska i pravopisna rješenja

Prvim je poglavljem *Praktične ilirske gramatike* Mihálovics obuhvatio opis slova i glasova hrvatskoga jezika. Pod *slovom* Mihálovics razumijeva pisma kojima se piše *ilirski jezik*:

„Az ilir nyelvet beszélt nemzetiségek, a mennyiben azok vagy r. katholikusok, vagy görögkeletiek két féle betűket használnak. A g. keletiek használják az ugynevezett ciril betűket, római katholikusok pedig latin betűkkel élnek.” (Mihálovics 1874: 1).²⁸

Slično je Mažuranić u *Slovnici Hèrvatskoj* razlikovao tri vrste abeceda: izvorno slavensku – *glagoljsku azbuku*, grčko popunjenu – *cirilsku azbuku* i latinsko popunjenu – *abecedu* (Mažuranić 1869: 2), ali pojašnjavajući da „Polovina Hèrvatah t. j. Rimokatolici pišu sada obično latinskim pismom, t. j. abecedom.” (Mažuranić 1869: 2).

Među *glasnicima* Mihálovics, poput Mažuranića, uz *a, e, i, o, u*, ubraja i poluglas *è*, za koji tvrdi da ga:

„A legujabb írók azonban mint feleslegest kihagyják. Használtatik az előbbieknél a szótag közepén *r* mássalhangzó előtt, p. *vèrt*, kert; *hèrt*, agar; *kèrv*, vér; *cèrn*, fekete stb. Az utóbbiaknál azonban mint felesleges kihagyatik s lesz: *vrt*, *hrt*, *krv*, *crn*; s ez helyesen van, mert e szavakat valóban az *e* hang nélkül röviden kell kimondani.” (Mihálovics 1874: 1).²⁹

²⁸ U prijevodu: „Nacionalnosti koje govore ilirskim jezikom, ovisno o tome jesu li rimokatolici ili grkokatolici, koriste se dvjema vrstama slova. Grkokatolici se koriste takozvanim ćiriličnim slovima, a rimokatolici se koriste latinskim slovima.”

²⁹ U prijevodu: „Najnoviji ga pisci pak izostavljaju kao suvišnoga. Ovi prijašnji ga koriste na sredini sloga ispred suglasnika *r*, na primjer *vèrt*, *hèrt*, *kèrv*, *cèrn* itd. Ovi posljednji ga ispuštaju kao suvišnoga, tako da nastaje *vrt*, *hrt*, *krv*, *crn*; i to je pravilno jer se ove riječi bez glasa *e* doista moraju kratko izgovarati.”

U Mažuranićevoj *Slovnici Hèrvatskoj* još je čvrsto normativno propisana uporaba dvoslova *èr* za slogotvorni /r/,³⁰ a tako ostaje u zagrebačkim slovnica-ma do trećega izdanja Veberove *Slovnice hrvatske za srednja učilišta* (1876.), kada Veber napušta pisanje toga dvoslova usklađujući normativni propis s uporabnom praksom. Mihálovics je očito uporabnu praksu, različitu od tadašnjega zagrebačkoga normativnoga propisa, unio u gramatiku dvije godine prije Veberova trećega izdanja navedene slovnice. Takvoj se uporabnoj normi i sam priklanja s obzirom na to da u svim hrvatskim primjerima u gramatici za slogotvorni /r/ ne piše dvoslov *èr*.³¹

Refleks staroga jata, i kratkoga i dugoga, Mihálovics još uvijek bilježi *ilirskim* grafijskim rješenjem, tzv. *rogatim e (ě)*, kodificiranim u prvoj ilirskoj gramatici, u Babukićevoj *Osnovi slovnice slavjanske narčja ilirskoga* (Zagreb, 1836.), premda su zagrebački jezikoslovci već napustili takvo bilježenje.³² Mihálovics posve prihvaća Mažuranićevu podjelu dvoglasnika na proste i složene dvoglasnike temeljenu na vanjskome obliku (Brlobaš 2008: 173). Prvi-ma pripada dvoglasnik kojemu je u hrvatskom jeziku jednosložan izgovor:³³ „*vrěme, vrieme; děte, diete; – dělo, djelo; město, mjesto.*” (Mihálovics 1874: 1–2). U *Praktičnoj će ilirskoj gramatici* upisati i napomenu o proširenosti ikavskoga izgovora u *ilirskom* jeziku: „A köznép, a szerbeket kivéve, legtöbbs helyen *i* hangot ad neki, p. *svět, svit, világ; lěto, lito, nyár, év.*” (Mihálovics 1874: 2).³⁴

³⁰ Usp. Mažuranićevu napomenu kako „*è* (...) služi mjesto slavenskoga ѣ ili њ, osobito pred r, n. pr. cěrn, pěrst, kěrst (= c’rn, p’rst, k’rst)” (Mažuranić 1869: 2).

³¹ Usp. *svršetak* (Mihálovics 1874: 18), *grkljan* (Mihálovics 1874: 23), *trguje* (Mihálovics 1874: 26), *drvo, drvlje* (Mihálovics 1874: 29), *vrh* (Mihálovics 1874: 33), *držite* (Mihálovics 1874: 34), *prsa* (Mihálovics 1874: 37) itd.

³² U slovnica-ma se zagrebačke filološke škole, doduše, *rogato e (ě)* bilježi sve do trećega izdanja Veberove *Slovnice hrvatske za srednja učilišta* (Zagreb, 1876.), ali se u praksi napušta već „1844., u reformiranom latinicom prvi put izdanom Gundulićeve *Osmanu*. Za jat dugi i kratki u toj se knjizi primjenjuje od slavnoga pjesnika preuzeti dvoslov *ie* (*liek, lien, liep* pored *liepota, lieto*; rječnik, str. 36), koji se uvijek izgovara jednosložno. Vrijedi to i za treće, posljednje razdoblje zagrebačke škole, kada se jat jednako izgovarao i dvojako pisao; *ie* u slogovima dugim (*liep*), *je* u kratkim (*ljepota*).” (Vončina 1997: 651), a osobito nakon Šulekova članka *O dvoglas-cu ie*, objavljena u *Nevenu* 1854. Ipak pisanje tzv. *rogatoga e (ě)* – u Trojednici u (dvojezičnim) školskim priručnicima druge polovice 19. stoljeća određeno je školskim propisima pa ga, primjerice, bilježi i Antun Vjekoslav Truhelka u *Pomoćnoj knjižici za hèrvatsko-němačko jezikoslovje u pučkih učionah. Hülf-Büchlein zum kroatisch-deutschen Sprachunterrichte in Volksschulen* (Osěk, 1870.) (Mlikota 2014: 158), ali i Vitanović u *Slovnici hèrvatskoga jezika za nižu realku* (Osěk, 1872.), o čemu u predgovoru piše: „Glede pravopisa [odnosno slovpisa – istaknuli autori] dèržao sam se školskoga, jer je knjiga školi namènjena.” (Vitanović 1872: VII).

³³ I Mažuranić normativnim određuje jednosložnu vrijednost dvoglasnika: „Prost dvoglasnik imamo u abecedi samo jedan: ‘*ě*’ koji se u dugih slovakah izgovara kao jednoslovčano *ie*, a kratkih kao *je*: vrěme, děte (= vrieme, diete), dělo, město (= djelo, mjesto).” (Mažuranić 1869: 3).

³⁴ U prijevodu: „Običan narod, osim Srba, na najviše mjesta daje mu glas *i*, na primjer *svět, svit; lěto, lito.*”

Takve usputne dijalektološke napomene zorno potvrđuju da je Mihálovics razlikovao književni jezik od dijalekta, baš onako kako je takvu razlikovnost često bilježio i Mažuranić u *Slovnici Hèrvatskoj*.³⁵ Drugoj skupini dvoglasnika, tzv. složenima, pribraja *eo*, *ao* (npr. u riječima *angjeo*, *misao*) koji iz stilističkih razloga mogu biti uporabljani i dvosložno:

„Vannak még e nyelvbén összetett kettős hangzók is, melyek közbeszédben egy szótagban mondatnak ki, költészetekben azonban majd egy, majd két szótagban használtatnak (...)” (Mihálovics 1874: 2)³⁶,

što odgovara i Mažuranićevoj napomeni da se složeni dvoglasnici „u pësmah mogu i razlučiti na dvë slovke” (Mažuranić 1869: 3).

Suglasnički sustav hrvatskoga jezika Mihálovics usporedno prikazuje s mađarskim, pa to čini i uz *složene suglasnike*, dvoslovom bilježene; dvoslove *dj*, *gj* (na mjestu mađarskoga *gy*) rabi za fonem /đ/, dvoslov *dž* (na mjestu mađarskoga *dzs*) za fonem /dž/, a *tj* (na mjestu mađarskoga *ty*) za fonem /ć/.³⁷ S obzirom na to da je među složene suglasnike, zapravo, bilježio dvoslove kojim se bilježe pojedini fonemi hrvatskoga fonološkoga sustava te da ih je usporedio s mađarskim slovnim rješenjima kojima se u tom jeziku bilježe fonemi slični hrvatskim fonemima, zaključiti je da Mihálovics ne razlikuje slovo od glasa. No slična je nazivoslovna interferencija i u ostalih slovnichara druge polovice 19. st., pa i u Mažuranića (Brlobaš i Horvat 2006: 50, Brlobaš 2008: 174), te se navedenim nerazlučivanjem Mihálovics ne razlikuje od slovnichara svojega vremena. U fonološkom sustavu Mažuranić ne navodi fonem /dž/, no bilježi ga u popisu suglasnika Vjekoslav Babukić u *Ilirskoj slovnici* (Tafra 2013: 142). Prema tomu, uz već navedeni utjecaj mađarskoga slovnoga sustava Mihálovicsu je mogla biti poznata i Babukićeva slovnica.³⁸

Raspodjelu pak dvoslova *dj*, odnosno *gj* kojima se bilježi fonem /đ/ Mihálovics određuje položajno: *dj* dolazi kada korijen riječi završava na *d*, primjerice *grad*, *gradjanin*; *grozd*, *grozdje* (Mihálovics 1874: 3), a dvoslov *gj* dolazi na početku riječi: „*gjuro*, György” (Mihálovics 1874: 3), premda ga u primjeru *gjurjevo* rabi i izvan početne pozicije u riječi. Očito je dvoslov *gj* pisao na mjestu mađarskoga dvoslova *gy* koji stoji na mjestu sličnoga fonema

³⁵ Sanda Ham (2006: 85), primjerice, upućuje na Mažuranićevo razlikovanje jekavskoga/ikavskoga dugoga jata u primjerima *Lívno* (*Lièvno*).

³⁶ U prijevodu: „U ovom jeziku postoje još i složeni dvostruki glasnici koji se u govoru izgovaraju u jednome slogu, a u pjesmama ih koriste ili u jednom ili u dva sloga (...)”

³⁷ Dakako, uz dvoslov *tj* ima i jednoslov *ć* za fonem /ć/.

³⁸ No jednako tako valja istaknuti da je ilircima dvoslov *dž* bio poznat – bilježen je u turcizmima *džigerica*, *pendžer*, *sindžir*, *uzendžia* na kraju prvoga godišta *Danice* u *Sbirci někoji rěčih*, koje su ili u gornjoj ili dolnjoj Ilirii pomanje poznane (Tafra 2013: 143).

bez obzira na položaj u riječi. Mažuranić pak dvoslov *gj* bilježi, neovisno o poziciji „samo u tuđih rečih u kojih je izvorno *g*: Gjuragj ne Djuradj od Georgius, Magyar od Magyar (...) U svakom drugom slučaju samo *dj*: medja, gradjanin, itd.” (Mažuranić 1869: 29). Mihálovicsevi primjeri, zapravo, potvrđuju istu raspodjelu navedenih dvoslova premda im je uporabu pojašnjavao drugim kriterijima.

Položajno Mihálovics određuje i uporabu dvoslova *tj*: „*tj*. pišu u onim riječima čiji korijen završava na slovu *t*. Primjerice *cvět* (...), *cvětje* (...)” (Mihálovics 1874: 3–4) te ga uspoređuje s mađarskim grafemom *ty*.

Mihálovics u istom – fonološkom – poglavlju donosi i osnovnu artikulacijsko-akustičnu razdiobu glasova, a ona obuhvaća podjelu suglasnika „prema organima govora” (Mihálovics 1874: 4): *ustni*, *zubni*, *jezični*, *grleni* te „prema njihovoj naravi” (Mihálovics 1874: 4), što je posve u skladu s Mažuranićevom razdiobom u *Slovnici Hèrvatskoj* (Brlobaš 2008: 173–174). Također, poput Mažuranića u poglavlju o glasovima donosi i morfonološki opis glasovnih promjena (primjerice palatalizacije, jotacije i jednačenja glasova po zvučnosti), no ta pravila u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* ipak nisu sustavno opisana, već samo potvrđena pojedinačnim primjerima. Morfonološkim će se alternacijama Mihálovics vraćati u morfološkim poglavljima gramatike, u dijelu o sklonidbi, a djelomice i u poglavlju o tvorbi riječi.

Posebnim, trećim poglavljem Mihálovics opisuje naglasni sustav hrvatskoga jezika. Za razliku pak od Mažuranićeve slovnice, u kojoj je to poglavlje jedno od najvažnijih u glasoslovlju i općenito u slovnici (Brlobaš 2008: 176) te je ondje dan „prvi najveći prikaz akcenatskog sustava u jednoj našoj gramatici” (Moguš 1978: 31), u Mihálovicsevoj je *Praktičnoj ilirskoj gramatici* opisu naglasne problematike dano znatno manje prostora.³⁹ Mihálovics definira naglasak razlikujući i naglašenu riječ od naglasne (izgovorne) cjeline, što je u skladu s Mažuranićevim uvodnim napomenama danima u poglavlju o naglasku. Znakove za naglaske također preuzima od Mažuranića: “ (za kratkosilazni),⁴⁰ ` za kratkouzlazni (*vòda*), ´ za dugouzlazni (*zúb*) i ^ za dugosilazni (*gláva*) (Mihálovics 1874: 7). Hrvatske nazive za naglaske prijevodno ne bilježi uz mađarske. U gramatici nedostaju osnovna pravila o raspodjeli naglasaka te pravila o prenošenju naglasaka na prednaglasnicu koja su u Mažuranićevoj (1869: 16–23)

³⁹ Tomu u prilog ide i činjenica da naglasne tipove, za razliku od Mažuranića, Mihálovics ne donosi u sklonidbi i sprezanju te izvođenju i slaganju. Takvim je sustavnim opisom naglasaka Mažuranić „potvrdio punu dosljednost svojih sustavnih istraživanja naglasnoga sustava hrvatskoga jezika” (Brlobaš 2008: 177).

⁴⁰ Iako za kratkosilazni naglasak u popisu znakova navodi znak kakav je i u Mažuranića (1869: 11) (*brât*), uz opis se toga naglasaka primjeri bilježe drukčije. Usp. *brât*, *kòlo* (Mihálovics 1874: 7).

slovnici opisana. Očito bi detaljniji opis naglasnoga sustava hrvatskoga jezika previše opteretio gramatički opis, o čemu Mihálovics i sam na kraju poglavlja o naglasku piše:

„Hogy melyik szótag hangsúlyoztassék a közbeszédben, azt a tanuló csak társalgás által sajátítja el. Az erre vonatkozó szabályok e művet igen hosszúvá s unalmassá tennék.” (Mihálovics 1874: 8).⁴¹

Prije morfoloških poglavlja Mihálovics u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* donosi i posebno poglavlje o pravopisu u kojem uvodno pojašnjava razliku između *načela blagoglasja* i *načela podrijetla riječi* (Mihálovics 1874: 8) slijedeći i u tom svojega uzora, Mažuranića (1869: 26–28). Mihálovics posebno ističe da se *načelom blagoglasja* najviše služe Srbi:

„A szebbhangzás szabályával élnek különösen a szerbek, a mennyiben már nemzetiségök nevéből (*sèrb*) származott melléknév *sèrbski* helyett *srpski* iratik; *od-íci*, elmenni h. *otíci* stb.” (Mihálovics 1874: 8).⁴²

Pišući gramatiku *ilirskoga* jezika i pridržavajući se k tomu morfonološkoga pravopisnoga načela u svim gramatičkim primjerima, jasno je da u priručniku opisuje hrvatski jezični sustav.

Od pravopisnih pravila osobito pojašnjava pravila pisanja velikoga početnoga slova, a navodi i interpunkcijske znakove *zarez*, *piknju*, *piknju* i *zarez*, *dvě piknje*, *znak uzklika*, *znak pitanja*, *znak skupnoga izgovora*, *zatvor* (Mihálovics 1874: 9). Pravopisno je nazivlje većim dijelom isto kao i u Mažuranića (1869: 32), s tim što Mažuranić navodi i latinske nazive u hrvatske, uz *piknju* rabi i naziv *točka*, a umjesto *znaka pitanja* – *znak upita*.

2.4. Morfologija promjenjivih i nepromjenjivih riječi

Za razliku od Mažuranića koji je u *Slovnici Hèrvatskoj* morfološki opis hrvatskoga jezika donio u dvama poglavljima – promjenjivih riječi u drugom, a nepromjenjivih u četvrtom – Mihálovics u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* svaku vrstu riječi opisuje u zasebnom poglavlju. I u morfologiji Mihálovics normativno većim dijelom slijedi sebi postavljen uzor, no jednako kao i u prethodnim poglavljima od njega katkada i odstupa.

⁴¹ U prijevodu: „Koji je slog potrebno naglasiti u govoru, učenik će usvojiti isključivo kroz razgovor. Pravila koja se odnose na to ovu bi knjigu učinila dugom i dosadnom.”

⁴² U prijevodu: „Pravilom blagoglasja najviše se služe Srbi, a to se najbolje vidi iz pridjeva izvedenog iz naziva nacionalnosti (*sèrb*) kada umjesto pridjeva *sèrbski* pišu *srpski*; umjesto *od-íci* pišu *otíci* itd.”

Ni Mažuranić u *Slovnici Hèrvatskoj* (1869: 32) ni Mihálovics u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* (1874: 9–10) nemaju opći naziv za „vrste riječi”, već pod imenom obojica opisuju promjenjive riječi *samostavno ime/samostavnik, pridavno ime/pridavnik, brojno ime/brojničnik, zaime* i *glagolj*, a nepromjenjivima pridružuju *prislove, prèdloge, veznike* i *umetke*. No Mihálovics uz *ime* za promjenjive vrste riječi rabi i naziv *dio govora* (Mihálovics 1874: 9), što je često razvidno i iz samih definicija pojedine promjenjive vrste riječi; primjerice, u definicijama imenica i glagola Mihálovics ističe:

„Az önálló- vagy a főnevek azon beszédrészek, melyek vagy valamely személyt, vagy tárgyat, vagy valamely cselekedetet vagy képzelt tulajdonságot jelentenek (...)” (Mihálovics 1874: 10).⁴³

„Az ige azon beszédrész, amely kijelenti, hogy valamely személy vagy tárgy (alany) valamit cselekszik vagy szenved, vagy valamely csendes állapotban létezik.” (Mihálovics 1874: 85).⁴⁴

Premda *dio govora* za vrste riječi Mažuranić nema u *Slovnici Hèrvatskoj*, rabi ga u *Temeljima* uspostavljajući podjelu na „osam verstih, koje se časti ili stranke govorenja (*partes orationis*) zovu” (navedeno prema Brlobaš 2008: 179).⁴⁵

Kada se pogleda normativni propis Mažuranićev i Mihálovicsev, razlike su neznatne, a znatno su više uočene u ustroju pojedinoga poglavlja kao i u preciznosti definiranja i opisivanja gramatičkih činjenica hrvatskoga jezika, u čemu je Mihálovics katkada i nadmašio Mažuranića. Primjerice, uz opis raspodjele imeničkih završetaka *-ovi, -evi* u dugoj množini (*golub – golubovi, miš – miševi*) Mihálovicsu ne promiče upozoriti kako značenjske razlike između duge i kratke množine nema pa i *voli* i *volovi* znače ‘narasli veći volovi’, odnosno *golub* i *golubovi* imaju isto značenje – ‘veliki golubovi’ (Mihálovics 1874: 28). U tumačenju neizmijenjenoga značenja duge i kratke množine imenica prve sklonidbe Mihálovics je čak nadmašio Mažuranića koji je u drugom, trećem i četvrtom izdanju *Slovnice Hèrvatske* među tim oblicima uočavao značenjsku razliku (Brlobaš 2008: 182) tvrdeći da „produženi plural izvorno znači osobu ili stvar

⁴³ U prijevodu: „Samostavnici ili imenice oni su dijelovi govora koji znače ili neku osobu, ili predmet, ili neku radnju ili zamišljenu osobinu (...)”

⁴⁴ U prijevodu: „Glagol je onaj dio govora koji iskazuje da neka osoba ili stvar (subjekt) nešto radi ili trpi ili u nekom mirnom stanju postoji.”

⁴⁵ I inače, *dijelovi govorenja* za „vrste riječi” dio su hrvatske nazivoslovne tradicije. Tako, primjerice, i Šime Starčević u *Novoj ricsôslovičnici ilirskoj*, prvoj gramatici hrvatskoga jezika pisanoj hrvatskim jezikom (Tafrá 2012: 181), također navodi kako „Ilirski jezik kao i mnogi ini osam imade dilah govorenja (...)” (Starčević 1812: 13).

od rëdke veličine, dakle ‘volovi’ znači što ‘veliki voli’, orlovi = veliki orli, knezovi = veliki knezi” (Mažuranić 1869: 41). Mihálovics nadalje u svom grama-tičkom priručniku upotpunjuje i Mažuranićev opis povratne zamjenice *sebe*, se upućujući na njezinu paradigmatiku osobitost:

„Ezen névmásnak 1. és 5. esete nincs. A többi esetek minden személyben és számban egyenlően veszi fel. p. 2. eset: *sebe se*. 3. sebi si. 4. sebe se. 6. sebi. 7. sobom. magam ad a: maguk atok uk. p. *Sebi sam kupio šešir*, magamnak vettem a kalapot. – *Kupi si i ti! végy magadnak te is!* – *Poveo je sa sobom sina*, magával vezette fiát.” (Mihálovics 1874: 71).⁴⁶

U Mažuranićevoj (1869: 64) pak slovnici samo je dana napomena da se *povratno-posëdovno zaima svoj* sklanja kao i *moj* pa je Mihálovics napomenom kako ta zamjenica nema posebnoga oblika za nominativ i vokativ znatno precizniji. Nadalje, u sklonidbi *posvojnoga zaimena* u množini Mihálovics, za razliku od Mažuranića koji bilježi dvojake oblike u DL *-ih/-ieh* (*mojih, -ieh*), ima samo *-ih* (*mojih*) (Mažuranić 1869: 64). I u pokaznih zamjenica nema dvojaki nastavak u DLI množine (*ovih, -ieh; ovim, -iem; ovimi, -iemi*) (Mažuranić 1869: 66) – u Mihálovicsa (1874: 72, 76) samo su noviji nastavci, što je potvrdom da u svojem normativnom priručniku osuvremenjuje jezičnu normu. Tomu se može pripisati i nenavođenje Mažuranićevih trojaki nominativnih (odnosno akuzativnih oblika za neživo) *pokaznoga zaimena ovaj: ovaj/ovi/ov* (Mažuranić 1869: 65), već samo oblika *ovaj* (Mihálovics 1874: 76).

S druge pak strane Mihálovics je znatno manje metodološki sustavan u opisu jezičnih činjenica unutar pojedinih poglavlja, a u odnosu na Mažuranića; tako, primjerice, nakon opisa morfoloških imeničkih kategorija, a prije opisa pojedinih imeničkih sklonidaba, Mihálovics umeće potpoglavlje *Nešto o glagolima* pojašnjavajući:

„Hogy a tanuló már a nevek ejtgetésénél mondatokat fordíthasson, jónak láttam a cselekvő igéket a jelentő mód jelen idejében eleve ismertetni.” (Mihálovics 1874: 16).⁴⁷

Pragmatički ga dakle razlozi navode na to da donese primjere prezentske paradigme glagola koji se u 1. o. jd. svršavaju na *-am, -em* i *-im* (Mihálovics 1874: 16), premda metodološki glagolska paradigma ne pripada poglavlju o imenicama.

⁴⁶ U prijevodu: „Ova zamjenica nema 1. i 5. padež. Ostale padeže jednako uzima u svim osobama i brojevima, npr. 2. padež: *sebe se*, 3. sebi, 4. sebe, se, 6. sebi si, 7. sobom. Npr. *Sebi sam kupio šešir*. – *Kupi si i ti!* – *Poveo je sa sobom sina*.”

⁴⁷ U prijevodu: „Da bi učenik već kod sklonidbe imenica mogao prevoditi rečenice, smatram dobrim glagole koji izražavaju radnju predstavljati u izjavnoj rečenici u prezentu.”

Glagolski je sustav Mihálovics već predgovorom svojega gramatičkoga priručnika najavio opisati u odmaku prema Mažuranićevoj slovnici, a približujući opis mađarskom glagolskom sustavu. Ipak, uvodno se dana Mihálovicsseva definicija glagola, temeljena na semantičko-sintaktičkom kriteriju, ne razlikuje uvelike od Mažuranićeve – oba gramatičara u definiciji upućuju na sintaktičku ulogu subjekta kao vršitelja, odnosno trpitelja radnje:

„Glagolji (*verba*) zovu se reči, koje kažu, da koja osoba ili stvar (*subject*) nešto čini ili tèrpi, ili da se u kakvu mirnu stanju nalazi, (...).” (Mažuranić 1869: 69).

„Az ige azon beszédresz, amely kijelenti, hogy valamely személy vagy tárgy (alany) valamit cselekszik vagy szenved, vagy valamely csendes állapotban létezik.” (Mihálovics 1874: 85).⁴⁸

Riječ je o tradicijskom nerazlikovanju gramatičkoga rečeničnoga ustrojstva od sadržajnoga i poistovjećivanju sintaktičke uloge subjekta s vršiteljem radnje u rečenici pa su navedene definicije, i Mažuranićeva i Mihálovicsseva, posvema u skladu s onodobnim jezikoslovnim promišljanjima. I podjelu je glagola prema *naravi čina* na *prelazne* i *neprelazne*, kao i unutar njih podjelu i opis povratnih glagola triju vrsta (*nepravi povratni*, *pravi povratni* i *uzajamni reciproca glagoli*), potom podjelu glagola na *osobne*, *neosobne*, *pravilne* i *nepravilne* Mihálovics u cijelosti preuzeo od Mažuranića.⁴⁹ Mažuranić ipak u *Slovnici Hèrvatskoj* donosi veći broj primjera,⁵⁰ znatno je više dodatnih komentara i pojašnjenja, usporedbe s latinskim, njemačkim i talijanskim glagolskim sustavom⁵¹, što izostaje u Mihálovicssevu gramatičkom priručniku. Na rečeno je, pretpostaviti, utjecala ponajprije već u uvodu istaknuta autorova nakana da jednostavnošću „nemcsak mint tankönyv legyen használható, hanem hogy magán használatra is alkalmas legyen” (iz Predgovora, nepaginirano),⁵² dok je Mažuranićeva slovnica u svoje vrijeme imala, uz nastavnu, i znanstvenu vrijednost (Brlobaš 2008: 206). Rečeno se ogleda i u Mažuranićevu definiranju pojmova *sprezati* i *sprega*, koje je smatrao važnim morfološkim svojstvom glagola (Brlobaš 2008: 190), a što izostaje u Mihálovicssevu priručniku. U tom dijelu opisa glagolskoga sustava hrvatskoga

⁴⁸ U prijevodu: „Glagol je onaj dio govora koji iskazuje da neka osoba ili stvar (subjekt) nešto radi ili trpi ili u nekom mirnom stanju postoji.”

⁴⁹ Usp. navedene razdiobe u odjeljku o glagolima u Mažuranića 1869: 69–72, odnosno u Mihálovicsa 1874: 86–89.

⁵⁰ Osim brojem primjera međusobno se razlikuju i danim primjerima uz pojedino glagolsko obilježje. Tako, primjerice, Mažuranić među „tvorne (*activa*)” glagole navodi „vidim, čitam, skačem” (Mažuranić 1859: 69), a Mihálovics „*pijem, čitam, računam.*” (Mihálovics 1874: 85).

⁵¹ Vidi Mažuranić (1869: 69).

⁵² U prijevodu: „da se knjigom ne služimo samo kao udžbenikom, već da posluži i za samostalno učenje”.

jezika Mihálovics će od Mažuranića (1869: 73) ipak preuzeti napomenu da je pri sprezanju potrebno uzeti u obzir osobu ili stvar o kojoj se što govori, način kojim se što kaže i vrijeme (Mihálovics 1874: 89). S Mažuranićem (1869: 73) Mihálovics se slaže i u određivanju morfološke kategorije broja u glagola upozoravajući u bilješci da se dvojina u hrvatskim glagolima izgubila:

„Jegyzet. A kettösszámnak csak nyomai láthatók, de rendesen nem használtatik. (*došla su dva vojnika*) eljöttek e helyett (*došli su dva vojnika*).” (Mihálovics 1874: 89)⁵³,

čime, zapravo, oba gramatičara naznačuju pitanje sročnosti po obliku odnosno po značenju u složenim glagolskim vremenima. Oba gramatičara bilješkom upućuju i na mogućnost podjele glagola po morfološkim vrstama na šest razreda, no dok Mažuranić takvu podjelu tek dijelom smatra opravdanom „zato što se njim barem ponešto kratje mogu imenovati iliti napominjati po infinitivu različni glagolji” (Mažuranić 1859: 83), Mihálovics (1874: 91) napominje da mađarski učenici nemaju od navedene podjele nikakve koristi jer infinitivne oblike glagola ionako moraju tražiti u rječniku, a tko već govori hrvatskim jezikom, taj će ih ionako naučiti kroz svakodnevni razgovor. Mihálovics je dakle potpuno svjestan da gramatički opis mora prilagoditi onima kojima je gramatika namijenjena – Mađarima koji svladavaju hrvatski kao strani jezik.

Mažuranić i Mihálovics izdvajaju *šest načina sprezanja glagola* pri čemu Mihálovics uz mađarske nazive preuzima od Mažuranića (1869: 73) hrvatske i latinske: „jelentómód (*pokazni način*, indicativus); hatómód (*moćni način*, potentialis); óhajtómód (*željni način*, optativus); parancsolómód (*zapovjedni način*, imperativus); határozatlan mód (*neopredjeljeni način*, infinitivus); részesülő (*pričestje* ili *dionik*, participium)” (Mihálovics 1874: 89–90), dakako kao prijevode mađarskih naziva. Nadalje, sve načine Mihálovics kao i Mažuranić razlikuje prema mogućnosti (prva četiri načina), odnosno nemogućnosti sprezanja (posljednja dva načina). U kategoriji glagolskoga načina Mihálovics se od Mažuranića ponajviše razlikuje definiranjem *moćnoga načina*, odnosno jedne od mogućnosti izricanja značenja konjunktiva:

„A hatómódban az ige *mogu* segédigével hajlítatik. A segédige felveszi az idők, személyek és számot ragait, a rendes ige mindig határozatlan módban marad.” (Mihálovics 1874: 100),⁵⁴

⁵³ U prijevodu: „Bilješka. Dvobroju su vidljivi samo ostatci, ali se ne koriste pravilno. (*došla su dva vojnika*.) umjesto toga (*došli su dva vojnika*.)”

⁵⁴ U prijevodu: „Moćni način konjugira se pomoću glagola *mogu*. Pomoćni glagol uvijek uzima na sebe nastavke za vrijeme, osobe i broj, a pravi glagol uvijek ostaje u neodređenom načinu.”

koji paradigmatiski potvrđuje u odnosu na pripadajuća glagolska vremena:⁵⁵ *sadanje vrème* (mogu, možeš, može... raditi), *prošlotrajno* (*mogah, mogaše, mogaše... raditi*), *nègda prošlo* (*mogoh, mogo, mogo... raditi*), *prošlo* (*mogao-, gla sam, – si, – glo je... raditi*), *prèdprošlo* (*bijah mogao gla, bijaše mogao gla, bijaše mogao gla glo raditi*), *buduće* (*hoću moći ili moć-ću, hoćeš moći ili moć-ćeš, hoće moći ili moć-će... raditi*) i *buduće prošlo* (*ako budem mogao gla, ako budeš mogao gla, ako bude mogao gla glo raditi*) (Mihálovics 1874: 100–101). Govorniku hrvatskog jezika *moćni način* može zvučati prilično neobično. Već njegova višestruko složena tvorba koja je kombinacija određenih oblika za iskazivanje glagolskih vremena i načina u hrvatskom jeziku u kojima sudjeluje glagol *moći* koji zbog svoje sintaktičke prirode traži uz sebe infinitiv, oblike *moćnog načina* produljuju i do čak četiri sastavnice (vidi gore primjer: *ako bude mogao raditi*). Iskazivanje glagolskih oblika čitavim rečenicama daje naslutiti da se radi o prevedenim oblicima, o opisu jezika koji nije u prirodi hrvatskog jezika. Ako *moćni način* potražimo u mađarskom modelu, u starijim mađarskim gramatikama nailazimo na tzv. *ható mód* čiji je doslovni prijevod *moćni način*. U modernim gramatikama mađarskog jezika govori se samo o formantu *-hat/-het*⁵⁶ (Keszler 2000: 317) koji nosi značenje *moći, biti u stanju*, ali stariji se moćni način više ne navodi. Navedeni način u mađarskim gramatikama zapravo je izdvajanje jednog od značenja konjunktiva u latinskom jeziku koji dobiva u zavisnoj uporabi, pa možemo zaključiti da se kod Mihálovicsa dogodio prijenos elemenata mađarskog modela u opis hrvatskog jezika, vjerojatno, zbog ciljne skupine kojoj piše gramatiku koja bolje poznaje mađarski sustav opisa jezika. Pritom valja posebno istaknuti da je osim navođenja *moćnog načina* kao jednog od značenja latinskog konjunktiva, ostavio i *konjunktiv* koji osim *moći, biti u stanju* u samostalnom značenju može značiti i jaku i blažu zapovijed, savjet, poticaj, želju, dopuštanje, mogućnost, dvojbu, uvjet i pogodbu. Iz ove široke lepeze samostalnih značenja konjunktiva razvidno je da je zbog njegove učestale uporabe bilo vrlo teško isključiti ga iz gramatičkih opisa, iako su i mađarski i hrvatski jezik imali mogućnost iskazivanja svih navedenih značenja, bilo da su to činili glagolskim načinima ili samo pojedinim formantima. Navođenje je konjunktiva prema latinskom modelu uopće i „dijelom tradicije morfološkoga opisa glagola u gramatikama hrvatskoga jezika, i to do sredine 19. stoljeća” (Brlobaš 2008: 191), no Mažuranić (1869: 80–81) izričito u bilješci navodi da „U la-

⁵⁵ Sve nazive glagolskih vremena dalje u paradigmi Mihálovics donosi na mađarskom jeziku. Ovdje se daju u prijevodu kako ih inače autor navodi u priručniku kada donosi njihove prijedvodne ekvivalente u hrvatskom jeziku. Usp. popis glagolskih vremena u Mihálovics 1874: 90.

⁵⁶ Formant *-hat/-het* ima mnoga značenja zbog kojih stvara probleme u nastavi mađarskog kao materinskog i mađarskog kao stranog jezika pa se često govori o njegovoj načinskoj prirodi. Usporedi Csonka 2015.

tinskom ima još v e z n i način ; nu u hèrvatskom ga neima, nego zanj služi: 1) *indicativ* sa shodnimi česticami ; 2) *potential*, i to ili sam (u neovisnih izrekah), ili s česticami (u ovisnih) ; i 3) *optativ*.” (Mažuranić 1869: 73).

I u sustavu glagolskih vremena Mihálovics kao i Mažuranić (1869: 73) razlikuje sedam vremena. Nazive glagolskih vremena prijevodno s mađarskoga jezika u zagradama donosi i na hrvatskom i na latinskom jeziku.⁵⁷ Mažuranić u *Slovnici Hèrvatskoj* nadalje daje *Pregled osobnih svèršetakah cèlokupnih vremènah* (1869: 74–75) za prezent, imperfekt, aorist i imperativ, i to u svim osobama *jednobroja* i *višebroja*,⁵⁸ dok Mihálovics u tom dijelu gramatičkoga priručnika donosi rečenične primjere na mađarskom koje je potrebno prevesti na hrvatski jezik.

Mažuranića pak Mihálovics ne će slijediti ni u danim paradigmatama *Sprege pomoćnih glagoljah* (Mažuranić 1869: 76–82) te u *Primèrima tvorne i trèpne sprege* (Mažuranić 1869: 89–97). Naime, u gramatičkom će priručniku pojasniti da će, slijedeći mađarski glagolski sustav u kojem postoje samo tri glagolska vremena (sadašnje, prošlo i buduće), sva vremena hrvatskoga glagolskoga sustava opisivati prema mađarskom modelu: ponajprije sadašnje vrijeme, potom sva prošla i dva buduća glagolska vremena (Mihálovics 1874: 91),⁵⁹ nakon čega daje opise pojedinih glagolskih načina, ponovno s brojnim primjerima za prevođenje.

Veću pozornost u odnosu na Mažuranića Mihálovics (1874: 111–113) daje opisu povratnih glagola, a što se posebice odnosi na dane primjere za prevođenje. Kao i Mažuranić, donosi paradigmatički sustavan pregled povratnih glagola u pojedinim glagolskim vremenima, a isti metodološki postupak primjenjuje i pri opisu trpnih glagolskih oblika i trpne sprege (Mihálovics 1874: 114–117).

Poput Mažuranića, Mihálovics u opis glagolskoga sustava uvrštava i neosobne glagole koji nemaju subjekt (primjerice *grmi*, *rosi*), nepravilne glagole koji odstupaju u sprezi (primjerice *biti*, *htjeti*, *moći*) i manjkave glagole koje takvima određuje u odnosu na glagolska vremena u kojima se mogu pojaviti (primje-

⁵⁷ Usp.: obojica izdvajaju *sadanje vrème* (tempus praesens); *prošlo trajno* ili *nesvršeno* (praeteritum imperfectum) koje je kod Mihálovicsa u hrvatskom nazivu uz slogotvorni *r* bilježeno jednoslovom (*nesvršeno*), što je posvema u skladu sa slovnim sustavom njegova gramatičkoga priručnika; za *nègda prošlo* (praeteritum historicum) Mažuranić će dometnuti i pojašnjenje „t. j. bez obzira na sadašnjost” (Mažuranić 1869: 73), što Mihálovics izostavlja; u Mažuranića *sadanje prošlo* (praet. praesentis) „t. j. s obzirom na sadašnjost” (Mažuranić 1869: 73) u Mihálovicsa je nazivom određeno samo kao *prošlo*; *prèdprošlo* (plusquam perfectum) Mihálovics naziva „*prèdprošlo*, praet. plusquam perfectum” (Mihálovics 1874: 90); buduća su vremena – *buduće*, futurum i *buduće prošlo*, futurum exactum nazivom ista u obama priručnicima, s tim da posljednji dvočlani latinski naziv Mažuranić u prvom dijelu bilježi kraticom – *fut. exactum* (Mažuranić 1869: 73).

⁵⁸ O tome više u Brlobaš 2008: 191–192.

⁵⁹ Pojedinačne opise glagolskih vremena vidi u Mihálovics (1874: 91–99), uz brojne rečenične primjere za prevođenje s mađarskoga na hrvatski jezik i obratno.

rice, *velim, gredem*) (Mihálovics 1874: 118–123). Zanimljivo je da u navedenim posljednjim glagolskim potpoglavljima Mihálovics upotrebljava isključivo mađarsko nazivlje, a ne, kao što je većim dijelom u poglavlju o glagolima u zagradi dometao, i hrvatsko, uz latinsko. Mihálovics nadalje u priručniku izostavlja potpoglavlje o naglasnim pravilima sprege koje donosi Mažuranić u *Slovnici Hèrvatskoj* (1869: 102–108), čime se još jednom potvrđuje da, za razliku od Mažuranića, naglasnom sustavu Mihálovics u priručniku ne ustupa velik prostor.

Kada je riječ o nepromjenjivim vrstama riječi, Mažuranić ih u *Slovnici Hèrvatskoj* (1869: 133–140) obuhvaća skupnim nazivom *čestice* unutar kojega opisuje četiri vrste nepromjenjivih riječi: *prislove, predloge, veznike i umetke*. Mihálovics (1874: 123 i dalje) pak nema skupni naziv za nepromjenjive riječi kao Mažuranić, već daje opis pojedine vrste slijedom kao i u Mažuranića. No nepromjenjive riječi nisu završno poglavlje Mihálovicseva priručnika kao što je ono završno u *Slovnici Hèrvatskoj*; gramatički dio priručnika završava opisom tvorbe riječi i sintakse hrvatskoga jezika.

2.5. Tvorba riječi

Poglavlje o tvorbi riječi (*Tvorenje recih*) Mihálovics (1874: 143–169) započinje istovjetno Mažuraniću – teorijskim objašnjenjem dvaju tvorbenih postupaka, izvođenja i slaganja, pri čemu obojica polaze od korijena riječi (*korenna* ili *korenita rěč* u Mažuranića (1869: 109); *koren* u Mihálovicsa (1874: 143)), uz razlikovanje *pèrvotnih*⁶⁰ i *izvedènih* riječi. Opis se tvorbe imenica, pridjeva i glagola u obojice temelji na opisu objašnjenja osnovnih tvorbenih sufikasa, a slaganje se kao tvorbeni način oprimjeruje kratkim objašnjenjima slaganja imenica, pridjeva i glagola.

I ovo će gramatičko poglavlje potvrditi već ranije uočeno Mihálovicsevo izostavljanje pojedinih primjera,⁶¹ proširenih definicija i dodatnih pojašnjenja⁶² kojima obiluje Mažuranićeve slovnice; tako, primjerice, Mihálovics u svojem priručniku ne pojašnjava razliku između *pregibanja rěčih* (tvorbe riječi) i *korenoslovja* na koju upozorava Mažuranić (1869: 109), a izostaju i pojašnjenja glasovnih promjena u kosim padežima koja su uz pojedine tvorbene sufikse dana u Mažurani-

⁶⁰ U Mihálovicsa, dakako, bilježeno jednoslovom na mjestu slogotvornoga /r/.

⁶¹ Mihálovics (1874: 146), primjerice, uz sufiks *-ik* ne navodi Mažuranićeve primjere „utornik (drugi dan) i zvonik (...)” (Mažuranić 1869: 113).

⁶² Detaljniji je Mažuranićev pristup tvorbenomu opisu razvidan i pri opisu uvećanica izvedenih pomoću dvaju sufiksa, *-ètina* i *-ùrina*. Premda značenje pogrđnosti, obilježeno za oba sufiksa (*knjiga* > *knjižina* (velika knjiga), *knjižurina* (velika i ‘gërda’), *knjižetina* (velika i bez vriednosti)), navode i Mažuranić i Mihálovics, Mažuranić dodatno napominje da se od imenica srednjega roda rijetko tvore uvećanice, a i kada se tvore, česte su pogrješke: „veslino, město veslina od veslo” (Mažuranić 1869: 120).

ćevoj slovnici,⁶³ kao i naglasne napomene⁶⁴ i napomene vezane uz razlikovanje književnoga jezika od dijalekta.⁶⁵ Nadalje, Mihálovicsev je popis tvorbenih sufikasa oskudniji u odnosu na Mažuranićev pa izostaju imenički sufiksi *-ača*,⁶⁶ *-ica*,⁶⁷ *-onja*,⁶⁸ a također i značenja koja Mažuranić pridružuje pojedinim sufiksima.⁶⁹

S druge pak strane razvidno je da je i u tvorbi riječi Mihálovics znao biti precizniji od svojega normativnoga uzora pa je, primjerice, navodeći značenja imenica izvedenih sufiksom *-jē*, primjerima poput *Mihoil-je*, *Martin-je*, *Ivan-je* (Mihálovics 1874: 154), u kojima se navedeni sufiks dodaje imenima svetica (a tako izvedene imenice znače slavlje), upotpunio Mažuranićev (1869: 116) opis u kojem se imenicama izvedenim tim sufiksom određuju samo dva značenja – značenje skupnosti ili množine (*gránjē*, *kàmēnjē*) te značenje zemljopisnog imena, tj. prostora koje zemlje (*Podgorjē*, *Zágorje*, *Pòdravjē*).

Pišući, nadalje, o izvođenju vlastitih imenica koje označavaju zemlju, grad, kraj ili pak mjesto pomoću dvaju sufiksa, *-ac* i *-(j)anin*, primjetna je razlika u zemljopisnoj pripadnosti dvaju autora – Mihálovics (1874: 155) primjere istovjetne onima u Mažuranićevoj slovnici (*Crnogor-ac*, *Dalmatin-ac*, *Budim-ac*, *Zemun-ac*) nadopunjuje dvama primjerima, *Pečuh-ac* i *Baj-ac*, što ne čudi s obzirom i na namjenu Mihálovicseva priručnika.

U opisu tvorbe pridjeva Mihálovics ne slijedi Mažuranića samo u dvama slučajevima. Prvi se odnosi na pridjeve izvedene pomoću sufiksa *-nji* (*-nja*, *-nje*) od glagola, imenica, priloga ili prijedloga koji u Mažuranića (1869: 123) glase *današnji*, *jutrošnji*, *večerašnji*, *jučeranji* i *jučerašnji*, a u Mihálovicsa (1874: 164) *danas-nji*, *jutros-nji*, *večeras-nji*, *jučera-nji* i *jučeras-nji*.⁷⁰ Drugi se pak odnosi na tvorbu pridjeva čije se značenje „može (...) umaliti kakvim

⁶³ Usp. u Mažuranića danu napomenu o morfološkim osobitostima imenica na *-lac*: „Pazi 1. Ovi imaju u 2. pad. jdbr. **aoca**, **ioca**: činioca, čitaoca, itd. osim tkalca itd. (...)” (Mažuranić 1869: 110), odnosno; „Pazi 2. Někoga od ovih proměnila-su radi lakšega izgovora I na v, n. p. vladavac, (avca); lizavac, škripavac, itd.” (Mažuranić 1869: 110).

⁶⁴ Usp. Mažuranićevu naglasnu napomenu uz sufiks *-ina*: „Pazi: Ove-se reči u raznih krajih vërlo raznim accentom izgovaraju, n. p. milina, vrućina; milina, vrućina; milina, vrućina; milina, vrućina. Mislim da-je najobičnije: milina.” (Mažuranić 1869: 114), kao i napomene uz sufikse *-bina* i *-išćel-ište* (Mažuranić 1869: 115, 116).

⁶⁵ Usp. Mažuranićevu napomenu uz sufiks *-ōta*: „Pazi: Ove tri tvorke izgovaraju-se čakavski **-obà**, **-oćä**, **-otä**, - kao: hudobà, bielocä, dobrotä, itd.” (Mažuranić 1869: 114.).

⁶⁶ Usp. opis značenja navedenoga sufiksa u Mažuranića 1869: 110.

⁶⁷ Usp. opis značenja navedenoga sufiksa u Mažuranića 1869: 111.

⁶⁸ Usp. opis značenja navedenoga sufiksa u Mažuranića 1869: 116.

⁶⁹ Primjerice, sufiksu *-aj* Mažuranić pridružuje dva značenja: a) čovjeka koji što radi (*rataj* umjesto *orataj*); b) „čin pomišljen” (*naraštaj*, *aproštaj*), usuprot Mihálovicsu (1874: 144–145) koji navodi samo drugo značenje. Mažuranić je precizniji i u određivanju značenja sufikasa *-ac* (Mažuranić 1869: 112).

⁷⁰ Mihálovics (1874: 164) jedino pridjev *godišnji* ne bilježi kao *godisnji*.

predlogom” (Mažuranić 1869: 124). Mažuranić (1869: 124) navodi tri takva prijedloga: *pri*, *po* i *na* (*pricèrn*, *pòdobar*, *nàtruo*), a Mihálovics (1874: 166) *po* i *na* (*povisok*, *natruo*) izostavljajući prijedlog *pri*. U skladu sa zemljopisnom pripadnošću, pri opisu sufiksa *-ski* (*-ska*, *-sko*) u tvorbi pridjeva, Mihálovics (1874: 165) umjesto primjera *hèrvatskī*, zabilježenog u Mažuranića (1869: 124), bilježi pridjev *magjar-ski*.

Potpoglavlje u kojem se opisuje izvođenje glagola u oba slovnichara započinje podjelom glagola na one koji su izvedeni iz glagola i na one izvedene iz imenica ili pridjeva. Mažuranić (1869: 125) prve naziva *glagoljni glagolji*, a druge *imenni glagolji*. Pišući o izvođenju glagola iz imenica i pridjeva, i Mihálovics i Mažuranić navode iste ‘umetke’ (*a*, *ě*, *i*, *nu*, *ova*, *eva*, *iva*), obojica pišu o *trajnim* i svršenim glagolima, pri čemu razlikuju *trajne* s umetcima *a*, *va*, *ja* od ponavljajućih (iterativnih) s umetcima *iva*, *áva* i *èva*.⁷¹

Pet potpoglavlja o izvođenju glagola, izostavljenih u Mihálovicsevoj slovnici, u Mažuranićevoj slovnici (1869: 127–131) ispunjavaju nešto više od četiri stranice: *Glagoljni trajni iz pèrvotnih*, *Glagoljni trajni iz imennih*, *Glagoljni ponavljajući iz pèrvotnih i imennih*, *O naglasku izvedenih imenah*, *O naglasku glagoljah*.

Poglavlje o tvorbi riječi Mihálovics (1874: 170–171) završava potpoglavljem *Porodica riječi* navodeći riječi s istim korijenom (*sěd* > *sěd-lar*, *sědlenik*, *sědenje*, *sědanje*, *sědnica*, *sědalo*, *sědilac*, *sědnja* i dr.), različito od Mažuranića (1869: 133), koji treće poglavlje svoje slovnice završava opisom naglasaka u složenica (*O naglasku složenih*).

Uz izdvojene neznatne razlike u opisu tvorbe riječi u navedenim priručnicima može se zaključiti da je Mihálovics u tom dijelu većinom slijedio Mažuranića, a što i ne čudi osobito stoga što je Mažuranić „preteča suvremenim promišljanjima tvorbe riječi, ali i predvodnik u gramatičkim opisima, naročito 19. stoljeća” (Brlobaš 2008: 196). Nasljedovanje normativnoga uzora razvidno je i iz usmjeravanja velikoga dijela tvorbenoga opisa na izvođenje riječi – imenica, pridjeva i glagola, kako je to činio i Mažuranić (Brlobaš 2008: 197), a manjim dijelom na slaganje kao tvorbenim načinom.

3. Zaključak

Usporedba je Mihálovicseve *Praktične ilirske gramatike* s Mažuranićevom *Slovnicom Hèrvatskom*, koja mu je, kako kaže u predgovoru, poslužila kao *nit vodilja*, prvotno potvrdila nasljedovanje jezičnih obilježja zagrebačke filološke škole i izvan hrvatskoga nacionalnoga prostora druge polovice 19. stoljeća.

⁷¹ Usp. opis u Mažuranića 1869: 125–126, odnosno u Mihálovicsa 1874: 166–168.

Uočene su razlike među slovnicaма većim dijelom metodološke naravi, a manjim dijelom zadiru u pojedinačna normativna obilježja.

Najizrazitija je razlika između navedenih gramatičkih priručnika u metajeziku kojim se autori služe u opisu hrvatskoga jezika te u njihovoj sadržajnoj organizaciji; Mihálovicsev se priručnik sastoji iz dvaju odjelito numeriranih dijelova: gramatike hrvatskoga (*ilirskoga*) jezika (s mađarskim jezikom kao metajezikom) i ilirsko-mađarskoga rječnika, dok Mažuranić slovnici ne pridružuje rječničke dijelove, što je u skladu s gramatičkim priručnicima 19. stoljeća. Mihálovicsev je gramatički priručnik, za razliku od Mažuranićeва, nadalje znatnije udžbenički ustrojen pa je i normativni opis u njemu usmjeren učenju hrvatskoga jezika kao stranoga jezika. Zamjetnija je razlika i u tom što Mihálovics, za razliku od Mažuranića, naglasni opis ne uvrštava i u morfološka i tvorbena poglavlja gramatike i, općenito, naglasnoj problematici ne ustupa onoliki prostor kao Mažuranić u *Slovnici Hèrvatskoj*. Pridruživanjem pak gramatici i sintaktička poglavlja Mihálovicsev je opis hrvatskoga jezika u gramatičkom dijelu priručnika i time obuhvatniji u odnosu na sadržaj Mažuranićeve slovnice.

Neizmijenjeno pak drugo izdanje Mihálovicseve *Praktične ilirske gramatike* (1881.) potvrdom je da su se obilježja zagrebačke filološke škole čuvala znatno dulje izvan hrvatskoga (nacionalnoga i jezičnoga) prostora negoli unutar njegovih granica, stoga je i njezina uloga u očuvanju hrvatskoga jezičnoga identiteta u ugarskom dijelu Podunavlja i tom činjenicom iznimno velika.

Literatura:

- BABUKIĆ, VJEKOSLAV. 1854. *Ilirska slovnica*. Bèrztiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja. Zagreb.
- BARA, MARIO; ŽIGMANOV, TOMISLAV. 2011. Vrela za povijest Hrvata u Vojvodini – monografske publikacije do 1918. *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata* 3. 247–271.
- BARIĆ, ERNEST. 2000. Dijalektološke napomene u hrvatskoj gramatici (Horvát nyelvtan) Józsefa Margitaija iz 1884. godine. *Riječki filološki dani: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa Riječki filološki dani održanoga u Rijeci od 3. do 5. prosinca 1998*. Ur. Stolac, Diana. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. Rijeka. 37–41.
- BRLOBAŠ, ŽELJKA. 2008. Slovnica Hèrvatska Antuna Mažuranića. *Antun Mažuranić, Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole. Dio I. Rěčoslovje*. [Preisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb. 2008.]. 165–206.
- BRLOBAŠ, ŽELJKA; HORVAT, MARIJANA. 2006. Fonološko nazivlje u hrvatskim gramatikama 19. stoljeća. *Filologija* 46/47. 49–66.

- CSONKA, CSILLA. 2015. *A -hat/-het képzőről*. http://bbi.netrix.hu/data/files/csonka_igekepzok.pdf (pristupljeno 8. rujna 2015.).
- HAM, SANDA. 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*. Nakladni zavod Globus. Zagreb.
- KOLENIĆ, LJILJANA. 1998. *Riječ o riječima. Iz hrvatske frazeologije 17. i 18. stoljeća*. Pedagoški fakultet. Osijek.
- Magyar Grammatika*. 2000. Ur. Keszler, Borbála. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- MAŽURANIĆ, ANTUN. 1859. *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole. Dio I. Rěčoslovje*. Zagreb. Troškom spisateljjevim [Pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb. 2008.].
- MAŽURANIĆ, ANTUN. ⁴1869. *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole. Dio I. Rěčoslovje*. Zagreb. Troškom knjižare Fr. Župana (Albrehta i Fiedlera).
- MIHÁLOVICS, JÁNOS. 1874. [21881.]. *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*. Szigriszt Gyula Bizománya. Baja.
- MLIKOTA, JADRANKA. 2014. *Slavonska tkanica. Jezik zavičajnika 19. stoljeća*. Ogranak Matice hrvatske u Osijeku. Osijek.
- MLIKOTA, JADRANKA; BARABAN, BORKO; ALEKSA VARGA, MELITA. 2014. *Gyakorlati Ilir Nyelvtan Jánosa Mihálovicsa*. Izlaganje sa znanstvenoga skupa *Od početka do danas: 120 godina kroatistike u Budimpešti*, 2. i 3. prosinca 2014. Katedra za slavensku filologiju, Instituta za slavensku i baltičku filologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta „Loránd Eötvös”. Budimpešta.
- MOGUŠ, MILAN. 1978. *Antun Mažuranić*. Zavod za znanost o književnosti – Sveučilišna naklada Liber. Zagreb.
- PEKIĆ, PETAR. 2009. *Povijest Hrvata u Vojvodini. Od najstarijih vremena do 1929. godine*. MISL. Zagreb.
- SAMARDŽIJA, MARKO. 1996. Od dijalekta do standardnog jezika. *Književnost i jezik Hrvata u Mađarskoj :priopćenja hrvatske sekcije II. međunarodnog slavističkog skupa pod naslovom „Teorija i praksa nastave slavenskih jezika”*. Ur. Blažetin, Stjepan. Hrvatski znanstveni zavod. Pečuh. 128–133.
- SEKULIĆ, ANTE. 1990. Oko naziva jezika i pravopisa bačkih Hrvata. *Rasprave Zavoda za jezik* 16/1. 245–261.
- SKENDEROVIĆ, ROBERT. 2007. Suradnja biskupa J. J. Strossmayera i Ivana Antunovića. *Croatica Christiana Periodica* 31/59. 85–103.
- SKENDEROVIĆ, ROBERT. 2008. Uloga jezika u nacionalnim integracijama Hrvata i Srba u ugarskom Podunavlju. *Dijalog povjesničara – istoričara* 10. Ur. Graovac, Igor. Friedrich Naumann Stiftung – Dijalog. Zagreb. 215–231.
- STARČEVIĆ, ŠIME. 1812. *Nòvâ ricsôslovica iliricskâ vojnikskoj mladosti krajijsnoj poklonjena trúdom i nástojànjem Shíme Starcsevicha, xupnika od novoga u Lici* [Pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb. 2002.].

- TAFRA, BRANKA. 1993. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Matica hrvatska. Zagreb.
- TAFRA, BRANKA. 2012. *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
- TAFRA, BRANKA. 2013. Dvjestota obljetnica rođenja Vjekoslava Babukića (1812–2012). *Vjekoslav Babukić, Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*. Zagreb. 1836. [Pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb. 2013.]. 81–175.
- VITANOVIĆ, JOSIP. 1872. *Slovnica hèrvatskoga jezika za nižu realku*. Tiskara J. Franka. Osěk.
- VONČINA, JOSIP. 1997. Napomena o jeziku. *Ivan Kukuljević Sakcinski, Izabrana djela*. Priredio Batušić, Nikola. Matica hrvatska. Zagreb. 650–655.

Traces of Mažuranić's *Slovnica Hèrvatska* in the grammar handbook *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* by János Mihálovics

Abstract

The paper compares the grammar handbook *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* (Baja, 1874, ²1881) by Mihálovics with Mažuranić's *Slovnica Hèrvatska* (⁴1869), as Mažuranić is mentioned in the foreword as the normative model used in the handbook. This comparison will include their terminology, purpose, structure, and normative prescription, and will determine in which cases Mihálovics follows Mažuranić's grammar and in which he distances himself from it. Since the grammar handbook was published outside the Croatian (ethnic and linguistic) area, the paper will show to what extent the characteristics of the Croatian linguistic norm were preserved in the Hungarian part of the Danube Region in the late 19th century.

Ključne riječi: *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* Jánosa Mihálovicsa, *Slovnica Hèrvatska* Antuna Mažuranića, norma zagrebačke filološke škole, hrvatski jezik 19. st. u ugarskom Podunavlju

Keywords: *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* by János Mihálovics, *Slovnica Hèrvatska* by Antun Mažuranić, norm of the Zagreb philological school, 19th century Croatian language in the Hungarian Danube basin

